

HRISTOITIE ȘI MORALA LUI „RÂSU’-PLÂNSU’” LA ANTON PANN*

CONSTANTIN STROE

Anton Pann’s *Hristoitie* and the morals of “laughin’-and-cryin’”. Anton Pann was an autodidact, but also an eminent student of the “school of life”, and that helped him to prove his natural gift of observing his fellows. Through literature, he was able to offer back to them their own life experiences, this time viewed from a moral standpoint. This literary gift was intended as a moral benchmark for social behaviour, in order for the people to overcome their faults. His main principle and working method was “to gather from folk and to give back to folk”. The aim of his writings (proverbs, anecdotes, fables, sayings, riddles, and short stories) is to reveal a moral teaching in order for it to be transmitted as a rule of individual behaviour. His stories are adorned with moral reflections especially with the aim of emphasizing the main moral meaning and increasing the eloquence.

Key words: bad habit, common sense, decent behaviour, moral teaching, wisdom, virtue.

Cu aproape trei decenii în urmă scriam într-un studiu¹ că izvoare ale cugetării morale, precum și mijloace prin care învățătura moral-umană a subzistat și s-a perpetuat, reușind nu numai să dăinuie, ci și să se amplifice cu timpul, au fost menționate în scrierile lor de unii dintre cronicari încă în secolul al XVII-lea. De pildă, stolnicul Constantin Cantacuzino le menționa pe cele care se referă la: „niște spuneri și niște povești den om în om”; „cântecele care vestesc de vitejii sau de alte fapte ale domnilor și a altor vrednici oameni ce au lucrat”; „știuții”; „bătrânii domiriți ce povestesc de cele ce au fost”; „înțelepții, lăutari și alți cântători”. Din categoria ultimilor face parte și Anton Pann, cel care a reușit să „vadă”, dar mai ales să „șfichiuiască” năravurile general-umane, care țin de condiția umană și, ca atare, s-au manifestat în viața oamenilor în toate timpurile și în toate locurile, cu osebire pe cele cu o mare pondere în purtarea reprobabilă a contemporanilor săi. Iată în acest sens opinia genului dramaturgiei românești, I.L. Caragiale: „[...] Anton

* „El [Anton Pann] scrie pentru popor, pe care-l face *să râdă și să plângă* și căruia îi vorbește limba: Nu e instruit, dar e original; își caută subiectele în jurul casei, și nu în jurul lumii”, Dimitrie Bolintineanu, *Les principautés roumaines*, Paris, 1854, p. 52, apud Paul Cornea, *Prefață*, în Anton Pann, *Scrieri literare*, vol. 1, Text, note, glosar și bibliografie de Radu Albala și I. Fischer, Editura pentru literatură, București, 1963, p. LXX.

¹ Constantin Stroe, *Reflecții etice în scrierile unor cronicari români din secolul al XVII-lea*, în „Analele Universității București”, seria Filosofie, Anul XXXVI, 1987, inclus și în volumul *Rostiri etice în filosofia românească. Studii de istorie a reflecției morale românești*, Editura Grinta, Cluj-Napoca, 2008.

Pann a făcut un adevărat serviciu literaturii culegând toate aceste documente caracteristice a stării noastre sociale din prima jumătate a veacului (al XIX-lea – n.n. C.S.). Și pentru că omul de spirit simțea bine ce murdării culege, el a trebuit să le găsească o etichetă convenabilă, colecția poartă ca titlu «Spitalul amorului»². Și dacă nici Nenea Iancu, care „simțea enorm și vedea monstruos”, nu se pricepea la moftangii și mușterii...!

Căci așa cum arată unele izvoare, nu numai tipurile umane satirizate de Anton Pann, dar nici el însuși nu făcea excepție, fiind departe de *hristoitie*, adică de o viață și o comportare evlavioasă conformă cu morala creștină. Pann era un personaj „picaresc”, isteț, petrecăreț și iubăreț, fapt reținut de Mihai Moroianu, muzeolog la Muzeul de istorie din Râmnicu Vâlcea, care-l narează astfel: „Stareța Platonida (a Mănăstirii Dintr-un Lemn, de lângă Govora – n.n. C.S.), într-o scrisoare adresată Episcopului de atunci, îl acuza pe Anton Pann că este un om cu o morală îndoielnică, că bea prea mult și că îi răpise nepoata”³. Și mult mai exact îl „încondeiază” Nicolae Iorga în *Istoria literaturii românești* din 1929, descriindu-l drept „cântărețul de giumbușuri, lăutarul literar al petrecerilor, ghidușul de ietacuri, amoretzatul care căuta la fereștrăușele căsuțelor de mahala, prinzând ceasul când lipsește respectivul jupan, tovarășul ceasurilor de veselie ale preoților, dascălilor, țârcovnicilor, cărora li zice pe glas de psaltichie lucruri care fac parte din plăcuta slujbă a satanei”.

Ca să putem înțelege contribuția creației lui Anton Pann la înfiriparea și dezvoltarea învățături morale în cultura poporului român, trebuie să pornim de la faptul că acesta nu a beneficiat de o instrucție sistematică și temeinică (*cert* este că urmează timp de doi ani, 1816–1818, școala de psaltichie a lui Dionisie Fotino, după care în 1819 se înscrie la noua școală de muzică religioasă, deschisă pe lângă biserica Sf. Nicolae-Șelari de un compozitor grec, Petru Efesiul, și, *puțin probabil*, că în 1828 ar fi audiat lecțiile lui Gh. Lazăr la „Sf. Sava”, așa cum s-a vehiculat uneori), ci era un autodidact. Ca urmare, nefiind un om cultivat, nu era nici un rafinat cunoscător al culturii omenirii și nici nu dovedea vreo urmă de personalitate sofisticată, așa cum au de obicei scriitorii școliți. *El avea școala vieții*, care l-a ajutat să-și valorifice aptitudinea nativă de a face observații asupra semenilor și întâmplărilor trăite de ei, pe care apoi, în urma prelucrării literare, să le redea tot lor ca etalon moral de îndreptare a purtării (deviza lui fiind: „De la lume adunate și înapoi la lume date”). Opinia lui Heliade Rădulescu este elocventă: Anton Pann a fost *moralist* într-o epocă când era mare „trebuință de o hrană morală mai statornică și mai cuviincioasă la vrednicia omului”, calitate pe care însă el nu o onorează la nivel înalt, elevat, ci doar cu mijloacele sale – „niște cântece de amor”. Eu cred că aici este dovada faptului că învățătura morală cu scop de îndreptare a năravurilor se poate face nu numai prin știința eticii – fie rigoristă, de tip kantian, fie utilitaristă, de tip Bentham-Mill, fie pragmatistă, de felul celei promovate de W. James și John Dewey etc. –, ci și prin stihuri ironico-satirice, laico-religioase, cărora li se alătură un melos ușor și plăcut, rezultând cunoscutele cântece de lume, creație distractivă moralizatoare, marca Anton Pann. Fără a

² Anton Pann, *Spitalul amorului sau Cântătorul dorului*, Editura Compania, 2009, p. IV.

³ Citat în Irina Ripan, *Anton Pann și povestea de dragoste cu Anica, nepoata stareței Mănăstirii Dintr-un Lemn* (http://www.historia.ro/exclusiv_web/articol/anton-pann-i-povestea-dragoste-anica-nepoata-stare-ei-m-n-stirii-dintr-un-lemn).

avea cunoștințe de teorie morală, el reușește să facă operă de educație morală, în care generații de-a rândul au găsit nu precepte etice și imperative categorice, ci îndemnuri de bun simț la bună cuviință și bună purtare.

Contextul în care el s-a manifestat ca autor și tipăritor al unor astfel de produse corespunde epocii de laicizare pronunțată a culturii noastre și de europenizare crescândă în toate domeniile. Laicizarea l-a atras în măsura în care astfel mai putea evada din perimetrul religios în care se învârtea din cauza muzicii pe care încerca – și într-o oarecare măsură a și reușit – să o implanteze în ortodoxia românească. Europenizarea nu l-a ispitit ca pe cei cu ifose – fii de boieri școliți în Occident –, fie și pentru faptul că el era tributar, prin origine, Orientului din care provenea și venea. Mai explicit, creația lui irumpe în această perioadă de trecere, de întâlnire între veacuri (XVIII–XIX), lumi și vârste, caracterizată de o pregnantă degringoladă morală, unde concomitent trăiau oameni de modă veche: „ișlicari”, înveșmântați cu șalvari, giubea sau anteriu, pe cap cu fes sau ișlic, încălțați cu iminei sau cu meși, cu cei de modă nouă: „bonjuriști”, îmbrăcați nemțește (evropenește), pe cap cu pălării, încălțați cu cizme sau cu ghetre, după gusturile căpătate la atelierile de modă de pe marile bulevarde din Paris, Berlin, Milano. Ca urmare, fără *parti-pris*, Pann este dispus ca, prin cântecele lui de lume, să le facă pe plac tuturor⁴. Totuși, trebuie menționat faptul că el încearcă să contureze un îndreptar moral care se adresează cu precădere clasei mici și mijlocii, formată dintr-un public mărunț – negustori, meșteșugari, preoți săraci, dascăli, târgoveți, mici funcționari, servitorime de tot felul –, fără pretenții intelectuale (ca și el, de altfel), dar dornic de a trăi cu intensitate toate „plăcerile cele zemoase ale vieții”⁵. A. Pann s-a axat pe dezvelirea fizionomiei morale a lumii mic-burgheze care începea să se înfiripeze în București și în câteva orașe în care vremelnic a stat, dând la iveală moravurile domestice ale acesteia. Trăind și activând în perioada plină de contradicții de care am amintit mai sus, în opera sa moralizatoare, prin versurile povătuitoare de îndreptare a năravurilor, Anton Pann încearcă să medieze între tradițiile Orientului patriarhal, cu liniștea și lentoarea sa încă prezente, și vivacitatea Occidentului, cu ritmurile sale alerte în acțiunile întreprinse pentru acumulare de bogății și poziții sociale înalte; în subsidiar, să acomodeze morala individualistă specifică lumii burgheze (în care domnește egoismul și care se conduce, după spusa lui Hobbes, după principiul *homo hominis lupus est*) cu morala care încă mai avea un cult deosebit pentru virtuțile necesare vieții de obște.

Într-o astfel de perspectivă, morala propovăduită de el este o morală a vieții de fiecare zi, cu puține bucurii și multe neazuri, având în vedere tocmai tipurile umane vizate de caracterizarea lui – la oraș: negustorul, mai ales cel ambulant, toată varietatea meșteșugurilor și îndeletnicirilor oamenilor din popor – cârpaciul, pescarul, fierarul, croitorul, simigiul, cârciumarul etc.; iar la sat: țăranul în toate ipostazele vieții rurale –

⁴ „În calitate de tipograf (editor) Pann se apleacă asupra a ceea ce cerea „piața”, la modă fiind cântecele de lume, de dragoste și de beție, precum și povestirile moralizatoare care vizau corectarea năravurilor rele și propovăduiau virtutea. Căci, spre deosebire de alții, el nu pregetă în a declara în prefața la *Fabule și istorioare* că, „pe lângă propria sa satisfacție”, urmărește și câștigul pecuniar, pentru a-și asigura „pâinea cea de toate zilele” (Paul Cornea, *op. cit.*, p. XXIV).

⁵ Paul Cornea, *op. cit.*, p. XXII.

muncă, căsnicie, petrecere, joc, relații cu cei asemenea lui și cu cei suspuși, dar cu deosebire la șezătoarele, unde se fac schimburi de ghicitori, anecdote, vorbe de duh. Pe toți cei de mai sus îi satirizează și ironizează; pe cei cu poziții înalte însă îi neglijează, nici măcar nu îi apostrofează, dar să-i mai și critice. Poziția aceasta poate fi înțeleasă doar prin prisma atitudinii sale oportuniste, de dependență față de ei, în sensul facilitării obținerii unor posturi de psalt în biserică, de profesor de „muzichie” la seminarele teologice ș.a. Mai mult, evită să se implice în viața politică a vremii, probabil tot din cauza aceleiași atitudini sau chiar de teamă (în timpul zaverii lui Tudor Vladimirescu din 1821 se refugiază la Brașov; la fel procedează și la 1848, când fuge la Râmnicu Vâlcea). Aceasta nu înseamnă că în scrierile lui nu găsim un protest social-politic-moral, dar el este mascat oarecum de stilul alegoric, fabulistic. Se poate spune că, fie și într-o astfel de modalitate voalată, aluzivă, critica moravurilor celor de la vârful societății (boieri, demnitari în aparatul de stat și în justiție) este prezentă și fără echivoc. De pildă, el evidențiază situația paradoxală în care cei bogați au avere, dar sunt săraci cu duhul; au avuții materiale, dar le lipsește avuția spiritului și, adesea, ca o contrapondere, cei săraci sunt cei mai bogați sufletește, pentru că nu le lipsesc înțelepciunea și istețimea. În aceeași ordine de idei, lui Pann nu-i scapă lipsa de scrupule a celor din justiție și corupția aparatului de stat, atitudinile reprobabile care erodau subteran ordinea socială și morală. Toate acestea făceau ca realitatea socială să fie extrem de vulnerabilă moralmente, determinându-l pe A. Pann să devoaleze putreziciunile și prin mijloace proprii lui să înrăurească într-un sens pozitiv moravurile semenilor. El a ales arta muzicii pentru a-și comunica ideile referitoare la năravurile proaste și îndreptarea lor. De aici, poate, marea putere de penetrare a ideilor sale. Pentru că trebuie precizat că la Anton Pann de prim ordin este domeniul muzical, apoi se detașează net domeniul moral. Și aceasta deoarece era vie vocația pentru „tâlcul” moralizator, prin toate mijloacele (poezie, roman, piese de teatru, cântec), atât de răspândit în epocă (al doilea pătrar al secolului XIX).

Într-o astfel de campanie s-a angajat și Anton Pann, fiind foarte prolific în „poezirea” de produse literare în care surprinde trăsături morale negative, pe care le îngroașă cu bună știință, provocând râsul, susținut de ironia care e menită să depășească cazul individual și să pregătească generalizarea în regulă morală. Având în vedere probabil tocmai acest aspect, Tudor Vianu era de părere că prin relatările epice din „poezirea” lui se încheagă un „inestimabil tratat de morală practică”. Spre aceeași concluzie se îndreaptă și Paul Cornea, care, referindu-se concret la *Povestea vorbii* și *O șezătoare la țară*, apreciază că ele se instituie ca „un mic manual de etică, un ghid de conduită în viață. Regulile și virtuțile propuse poartă amprenta uriașei experiențe colective a poporului”⁶.

Printre factorii generatori de îndreptare morală, la loc de frunte se situează umorul împletit cu ironia fină, deoarece cu ajutorul lor se pot spune lucruri grave cu o anumită ușurință. În scrierile sale, Pann pleacă de la convingerea că om fără cusur nu există, că fiecare are o meteahnă anume de care nu poate, dar nici nu vrea să scape. El însuși trăia din plin micile plăceri ale vieții pe față, la vedere, evitând să apară ca un ipocrit plin de rigorile moralei. De aici și o anumită înțelegere față de cusururile și metehnele oamenilor, dovedind că este un om iubitor de semeni. Criteriul moralității la Anton Pann este bunul

⁶ Paul Cornea, *op. cit.*, p. LII.

simț. Toate creațiile sale – anecdote, proverbe, povestioare, fabule – au ca țintă morală înțelepciunea plină de bun simț, dreptatea, bunătatea și facerea de bine. Răul nu are ce căuta în viața și acțiunile oamenilor, aspect sancționat în stihurile lui. Ei ar trebui să se fe-rească a-l face: ticăloșia, minciuna nu ar trebui să se manifeste în comunitățile lor.

Ca unul care s-a zbatut toată viața pentru a-și asigura existența, Anton Pann a prețuit munca, pe care o vedea ca fiind singurul mijloc de „agonisire a pâinii” pentru familie. Asemuia munca cu o comoară; comorile nu se găsesc însă îngropate în pământ, ci se obțin muncind pământul cu trudă⁷. Ca urmare, a și luat în derâdere lenea și toate acțiunile prin care se încearcă ocolirea muncii, cum ar fi: evlavia prost înțeleasă, în sensul abținerii de la muncă în multe zile de prăznuire religioasă, trândăvia din perioada postului ș.a. Un lucru care îi face cinste este acela că el consideră că și învățătura, ca însușire a științei, este muncă, contrar spiritului vremii, care reținea că un tânăr este realizat nu prin efortul său intelectual depus pentru a dobândi cunoștințe și pentru a se perfecționa ca om, ci dacă trăiește în lux și se împopoțonează cu haine scumpe, cu podoabe și alte asemenea, nedatorate activității lui. Or, Pann insistă pe ideea „că omul se împodobeste prin cultivarea minții”, pentru că nu „chipul are întâietate, ci zestrea sufletească”⁸.

Anton Pann recomandă ca omul să trăiască cu măsură în toate: să fie cumpătat la mâncare și băutul vinului, să nu fie risipitor, dar nici zgârcit, să fie chibzuit în relațiile cu ceilalți, pe scurt, să dovedească o comportare în limitele bunului simț. Tocmai acest bun simț constituie miezul învățaturii lui morale. „Morala anecdotelor și proverbelor e plină de bun simț”⁹, preciza același prefațator, Paul Cornea. Ea își are izvorul în realitatea nudă, fără nicio cosmetizare sau idealizare.

Reflecția lui morală rămâne la suprafața acestei realități, se bazează pe observarea faptelor, dar nu își propune să intre în profunzimile lor și, ca urmare, nici nu dezvăluie ceea ce nu ne este direct accesibil, adică esența. Totul rămâne la suprafață, la ceea ce este vizibil și ușor de constatat și redat. „De altfel, nu trebuie neglijat că multe poezii au fost concepute de scriitor ca texte de cântece, și pe vremea lui Pann, ca și astăzi, pare că rigorile melodiei impuneau o anumită liniaritate a materiei poetice, o simplitate a expresiei ușor degradabilă în simplism.”¹⁰ Grijă lui se îndreaptă spre consolidarea „moralei” fiecărei snoave, fiecărei povestiri etc., printr-una sau mai multe cuvinte, expresii pregnante, tocmai pentru a o institui ca pe o concluzie ce trebuie ușor reținută pentru a fi urmată în purtarea ulterioară. Putem spune limpede că scopul, rațiunea de a fi a oricărei creații a lui Pann – fie proverb, fie anecdotă, fie snoavă, fie povestioară – este izvodirea unei „morale” și mai apoi transmiterea ei sub forma unei pilde de îndreptare a conduitei. El recurge la ornamentarea cu reflecții morale tocmai pentru a spori tâlcul povestirii, elocvența și puterea de pătrundere a ideilor propuse și promovate în ea. Îndemnul lui glăsuiește de la sine: „Omul despre tot pământul./ Și bogatul când s-adună/ Cu săracul dinpreună./ Să vă spui de înțelepciune/ Și de învățături bune./ Auzul să vi-l întindeți./ Pildele să

⁷ Anton Pann, *Povestea vorbii*, în *Scrieri literare*, vol. 2, Text, note, glosar și bibliografie de Radu Albala și I. Fischer, Editura pentru literatură, București, 1963, pp. 197–199.

⁸ Paul Cornea, *op. cit.*, p. LII.

⁹ *Ibidem*, p. L.

¹⁰ *Ibidem*, p. LVII.

le deprindeți”¹¹. Toate aceste aspecte ale operei lui Pann ne conduc la ideea că la el se constată o *vădită aplecare spre reflecția morală* manifestată ca o preocupare cvasi-permanentă către o înțelegere rațională a lumii „mahalalelor și tejghelelor”, lăsând însă de o parte aprecierea și evaluarea ei afectivă (deși uneori suntem izbiți de un fior de duioșie din partea sa față de cei care populau această lume). De aici contrastul uneori între strălucirea ideii și redarea ei lirică în tonuri cenușii, prozaice, de gust îndoielnic, cu amănunte ne semnificative care induc monotonie și lipsă de viață. Și uneori chiar contradicția dintre ideea filosofică în esență și ilustrarea ei cu platitudini, locuri comune, colaterale, aproape fără legătură cu ea (vezi, de pildă, poezia despre marele incendiu din 1847 din București, care se termină cu aspecte derizorii privind prevenirea incendiilor). În pofida faptului că majoritatea scrierilor lui Pann se axează pe probleme care se cuprind exclusiv în sfera morală, problematizarea teoretică asupra moralei, adică filosofia morală, lipsește din opera lui literară. Această absență ne este dovedită de faptul că categoriile etice de căpătâi, cum sunt binele și răul, sunt reprezentate la el nu prin definiții savante, prin noțiuni abstracte, ci prin conținutul lor concret, astfel: binele, de femeia frumoasă și bună, avuție, îndestularea cu mâncare și băutură bună, îmbrăcăminte frumoasă, dragostea – „împărtaşă-n lume”, care nivelează toate cele rele (pizma, trufia, dușmănia), căsătoria fericită, iar răul, de muieră rea și copii mulți, sărăcie, absența oricărui venit, lipsa alimentelor, datorii, lipsa de omenie, cârteala față de ceilalți, ipocrizie, flecăreală, lipsa prestigiului în comunitate. E ușor de observat că statutul individului, din care rezultă și considerația care i se acordă în comunitate, îi este dictat de trebuințele lui și de modalitatea și cuantumul în care și le satisface. De aici și responsabilitatea pe care o are față de faptele sale:... „La judecata cea dreaptă/ Ca să-mi iau bune sau rele/ După păcatele mele.”¹². Neîntrezărind în vreun fel fericirea de obște, colectivă a comunității, Pann caută soluția doar pentru fericirea individuală, încercând să identifice mijloacele prin care ea poate fi atinsă. Înclină spre ceea ce oferă viața la sat pentru o existență tihnită, considerând, în schimb, că fericirea orășeanului este mult grevată de „păianjeniișul relațiilor de schimb burgheze”, care are în centrul său goana după bani. Or, asta soliciță o exacerbare a interesului personal, fapt sesizat și de Pann, din vreme ce în proverbele și povestioarele sale îl reliefează în forma sa cea mai pură și evidentă – egoismul. Căci în mai multe locuri din opera sa semnalăm prezența acestui soi de egoism, conform căruia „Tot omul trăiește pentru sine”¹³.

În aspectele ce țin de etica familiei, prezente frecvent în scrierile sale, transpar experiențele lui matrimoniale nereușite. E adevărat că idealul vieții de familie este și pentru el armonia conjugală, buna conviețuire a tuturor membrilor familiei. Ca un pericol la adresa acestuia, Pann atrage atenția asupra nenorocirilor ce le aduc atât „vânătoarea de zestre”, cât și „capitularea în fața frumuseții”, ambele revelând aspecte contradictorii ale femeii curtate: calități, dar și metehne, nuri, dar și vicii. În descrierea lui, femeia trebuie să fie puternică, cu spirit practic-gospodăresc, devotată casei și copiilor. Așadar, departe de idealul feminin care popula poezia romantică a vremii¹⁴.

¹¹ Anton Pann, *Versuri sau cîntece de stea*, „Cîntarea 11” (Psalm 48) în *Scrieri literare*, vol. I, pp. 13–14.

¹² *Ibidem*, p. 19.

¹³ Anton Pann, *Povestea vorbii*, în *Scrieri literare*, vol. II, ed. cit., p. 397.

¹⁴ Paul Cornea, *op. cit.*, p. LIV.

După cum am mai spus, în cvasi-totalitatea lor, scrierile lui Anton Pann sunt străbătute de o problematică care are în centrul ei purtarea oamenilor în diverse situații de viață. Dintre acestea cel mai pregnant se manifestă filonul moral în trei lucrări: *Hristoitie au școala moralului care învață toate obiceiurile și năravurile cele bune*, *Povestea vorbii*, *O șezătoare la țară sau călătoria lui Moș Albu*. În acestea preocuparea pentru cultivarea bunei cuviințe și a purtării frumoase excelează. De aceea, adesea au fost considerate a forma un Cod al manierelor bunului simț.

În cele ce urmează mă voi opri asupra celor trei lucrări menționate mai sus, pentru a încerca o concretizare a celor afirmate până acum despre viziunea lui Pann despre morală, mai bine-zis despre năravuri și îndreptarea lor. Astfel, în *Hristoitia*, într-o adresare *Către cetitor*, Anton Pann precizează că această carte a circulat în limba latină – limba strămoșească a românilor – și a avut ca menire să fie o adevărată „Școală moralicească”. Varianta pe care o prezintă el „în versuri poezită” ar fi a treia, după alte două în românește. Tot aici e prevăzător cu eventuale critici care i s-ar putea aduce pentru lipsa de „stil frumos”, justificându-se prin faptul „Că nu-i om să facă/ Vreun lucru la toți să placă/ Fiecăruia îi place/ Aceea ce însuși face”¹⁵. Și conchide concesiv că „Eu dară fără supărare/ Las pe toți, pe fiecare/ Să o judece în pace/ Cum vor vrea și cum le place”¹⁶.

În *Prefață* antamează o problemă filosofică veche și mult bătătorită, aceea a raportului trup-suflet, arătând că locul primordial și hotărâtor îl are sufletul: „Din câte părți omul are./ Sufletul este mai mare./ El e partea cea cinstită/ Și mai scumpă, prețuită./ Sufletul pe trup îl are/ Luiși ca o mădulare/ Pe care îl stăpânește/ Ca p-un subpus, cum voiește./ Trupul nimic nu poate/ Fără suflet întru toate;/ De aceea să cuvine/ Să-ngrijim de dânsul bine”¹⁷.

Ca urmare, fără a neglija nevoile trupului, omul „cuminte” trebuie să aibă ca preocupare specifică lui ca om îngrijirea sufletului: „Făcându-i după puțință./ Cîte-i sunt spre folosință./ Ca să-i dăm înfrumusețare./ Dup-a sa-ncuviințare.”¹⁸. Sufletul trebuie cultivat astfel încât, pe de o parte, să strălucească prin virtuțile și „talenturile” înalte și, pe de altă parte, să fie nepătat de vreun viciu sau nărav prost.

În „trupeasca învățătură” trebuie avute în vedere năravurile mojice ale oamenilor, care, prin „povețe morale”, drepte, bune și înțelepte, să fie îndepărtate din conduita lor.

Concluzia *Prefetei* este concludentă, prin mesajul ei: „Mai vârtos cum să privește./ Pruncilor prea trebuiește./ Ca de mici să se deprinză/ Virtuțile să cuprinză/ Și, cu vârsta împreună/ Să ia creșterea cea bună./ Cu care să-mpodobește/ Sufletește și trupește.”¹⁹

Hristoitia este structurată pe 9 capitole (dintre care lipsește capitolul I), fiecare având o temă care subsumează paleta (plaja) de probleme și aspecte pe care le implică educația morală, în realizarea ei.

¹⁵ Anton Pann, *Hristoitie au școala moralului care învață toate obiceiurile și năravurile cele bune*, în *Scrieri literare*, vol. I, ed. cit, p. 79.

¹⁶ *Ibidem*, p. 80.

¹⁷ *Ibidem*, p. 81

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, pp. 83–84.

În capitolul II, intitulat *Pentru băgările de seamă în conversații*²⁰, Pann pune în discuție problema raportului dintre cugetare (judecată morală) și acțiune (faptă), atrăgând atenția că aceasta din urmă trebuie bine gândită, mai ales prin consecințele ei. Sunt înșiruite apoi, pas cu pas, aproape toate recomandările de ordin retoric trebuincioase oratorului prezent într-o adunare, referitor la: gesticulație (gestică) – poziția și mișcarea capului, expresia ochilor, a feței, poziția și mișcarea mâinilor, a trunchiului, a picioarelor, a corpului în întregul său –, voce, cu tot ce ține de ea (ton, volum, pronunție, debit verbal ș.a.), persoana oratorului (igienă firească, îmbrăcăminte decentă, „reson, măsură și înțelepciune” în raport cu convivi, fără manifestări care să șocheze anturajul etc.) Un exemplu: chiar locul ocupat în cadrul adunării, ca și așezatul pe scaun trebuie să se facă în funcție de status-ul social („cinul au rangul mai mare”), după vârstă, după vrednicie, după cuviință și după știință.

În capitolul III, denumit de Pann *Pentru întâmpinare și vorbire cu prietenii*²¹, el formulează recomandări privind conduita față de bătrâni și față de superiori, căci cinstirea cea mai bună trebuie dată, după starea fiecăruia, celor care au: boierie, vreo vrednicie sau vreun cin, atât din lumea „politicească”, cât și din cea „bisericească”. Astfel, ca un gest de respect al celor tineri față de bătrâni, al celor mici (mojici) față de cei mari, aceștia trebuie să se descopere de ceea ce au pe cap (fes, căciulă, joben), dar atenție, spune Pann, nu întotdeauna, pentru că la turci un astfel de gest „e de răs, iar nu de cinstire”²². Descoperirea capului trebuie însoțită de plecăciune și de vorbe frumoase de întâmpinare. După criteriile enunțate mai sus (rang, vârstă, vrednicie) se acordă întâietate la intrarea în încăperi și în alte situații și împrejurări. El insistă pe ideea că un respect deosebit trebuie acordat cărmuitorilor, judecătorilor, stăpânilor, celor cu boierie și celor care s-au evidențiat prin ceva valoros. La rândul lor, toți aceștia trebuie să dea cinstire celor mai bătrâni decât ei și fețelor bisericesti. Mai remarc pentru actualitatea ei recomandarea lui Pann: să nu îți arogi calități și cunoștințe pe care nu le ai, pentru că devii ridicol și penibil și te faci de răs.

Capitolul IV, având ca titlu *Pentru sfătuire și dojenire*²³, are în centrul său teza criticii (dojenii) și a condițiilor în care ea ajută la corijarea celui dojenit. Anton Pann este de părere că dacă vrem să educăm pe cineva recurgând la critică (dojană), prin sfaturi și îndemnuri trebuie să ținem seama de câteva lucruri: timpul, locul, prilejul, mijlocul și îndemânarea de a da povață. Când cineva este muștrat să nu fie folosite cuvinte și expresii necuviincioase, urâcioase, jignitoare. De asemenea, dojana să fie făcută cu blândețe, nu cu mânie, ca să nu supere, să nu necăjească pe cel criticat, ca, în ultimă instanță, acesta să primească critica „cu bucurie și mulțămire”, conștientizând că ea îl ajută să se îndrepte și să-și facă mai bine datoria. Critica (muștrarea) trebuie să fie îndreptățită, întemeiată și făcută cu argumentele adevărului. Fiind în esența ei o muștrare cu caracter moralizator, este neindicată și lipsită de eficiență dojana nedreaptă, făcută în batjocură, folosind flecăreala și ironia de proastă factură (glume deșucheate, defăimarea

²⁰ *Ibidem*, pp. 85–101.

²¹ *Ibidem*, pp. 102–109.

²² *Ibidem*, p. 104.

²³ *Ibidem*, pp. 110–115.

celor care sunt din fire „însemnați cu vreo slujire”). Foarte pe scurt, în opinia lui Pann, dojenirea trebuie să fie făcută cu omenie.

În capitolul V, Pann se ocupă, așa cum reiese din numele dat, *Pentru podoaba hainelor*²⁴, de veșminte și de modul cum trebuie ele purtate în public. O primă cerință a purtării civilizate a vestimentației este ca aceasta să fie curată, corectă, în „bună rânduială”, fără să împoțoneze. A doua regulă statuată de Pann este aceea de a nu imita în portul îmbrăcăminte și al încălțăminte pe cei cu o stare materială, socială, culturală etc., mai pricopsită, deci cu un statut mai înalt decât îl ai, vrând să pari altceva decât ești.

Capitolul VI, *Buna rânduială a umbletului*²⁵, după cum îl arată și titlul se ocupă de regulile care se impun mersului (deplasării) pe stradă, singur sau în grup, pentru a avea o conduită morală corectă. Ideea pivot este aceea că în plimbările tale (care trebuie întotdeauna să aibă un rost, nu să stai în drum fără vreo treabă), să fii în compania unor oameni cumsecade, care se comportă „cuminte și cu minte” și nu în aceea a unora cu „urâtă nărvire” și „cu prost renume”.

Capitolul VII, denumit *Pentru convorbire cu prietenii*²⁶, privește aspecte legate de limbajul folosit, care trebuie să fie adecvat și interlocutorului și circumstanțelor. De pildă, Pann afirmă că e lipsit de inteligență și înțelepciune, acela care folosește cuvinte „mojicești” față de oameni „învățați și cu știință” și „cuvinte mari și înalte” față de „oameni simpli de la țară”²⁷. La fel apare și dacă în împrejurări faste utilizează un limbaj care în loc să creeze veselie și voie bună, dimpotrivă, duce la jale, întristare și mâhnire. De asemenea, este inadecvat să gratulezi pe cineva neînsemnat și pentru ceva minor cu vorbe mari, grandilocvente, pentru că pare a-ți bate joc de el. Dacă nu știi limbi străine e bine și corect să nu simulezi (mimezi) cunoașterea lor, ci e preferabil să vorbești în limba ta, iar dacă intri într-o dispută susține-ți punctul de vedere cu argumente de bun simț, fără a cere imperios ca toți cei de față să ți le accepte. Dacă nu ești școlit (instruit în școală), cu învățătură evită să folosești „cuvinte delicate” al căror înțeles nu-l știi și nu interveni într-o dezbatere, corectând pe unul sau devenind partizanul altuia, dacă tu nu știi bine despre ce este vorba („dacă nu știi pricina bine”). Caută pe cât este cu putință să-ți maschezi neștiința (ignoranța), îndeamnă Pann. Tot el recomandă ca într-o adunare să nu monopolizezi discuția, să nu fii conflictual („certăreț”), să nu recurgi la introduceri lungi savante, dar nici să încerci să reții atenția cu nimicuri, cu lucruri mărunte („bagatele”), ci caută să comunici lucruri de interes, cu substanță, exprimându-te clar și curgător, concis, fără a repeta cele spuse anterior: „Ci tu d-aste te ferește/ Și ce vei avea vorbește/ Fără de procuvântare,/ Frumos și cu prescurtare./ Țiind șirul vorbei bine/ Și curat cum să cuvine./ N-adăoga de la tine/ Alte cuvinte streine./ Nici te-ntoarce înc-o dată/ La vorba cea cuvântată”²⁸.

Capitolul VIII, purtând titlul explicit *Pentru cîte se cuvin a să păzi la masă*²⁹, tratează toate regulile de care trebuie ținut seamă pentru o purtare civilizată la masă,

²⁴ *Ibidem*, pp. 116–119.

²⁵ *Ibidem*, pp. 120–124.

²⁶ *Ibidem*, pp. 125–138.

²⁷ *Ibidem*, p. 125.

²⁸ *Ibidem*, p. 138.

²⁹ *Ibidem*, pp. 139–151.

începând cu gesturile mărunte legate de modul cum trebuie să mănânci și să bei, până la așezarea și servitul mesei când primești musafiri sau ești musafir.

Nu insist pe prezentarea conținutului acestui capitol, ci am să o înlocuiesc cu o mărturie dintr-o poveste adevărată: în perioada interbelică era un bun obicei, ca atunci când descopereau un copil sărac, dar dotat intelectual și harnic la învățătură, învățătorul sau moșierul locului sau oricare dintre notabilitățile localității, care dispunea de avere, să îl ajute, trimitându-l la școli mai înalte decât școala primară și gimnazială. Un astfel de caz a fost al tatălui meu care provenea dintr-o familie săracă cu 11 copii. Învățătorul satului a făcut demersurile necesare și a fost admis la o Școală de agricultură cu două trepte: cursul inferior (3 ani) și cursul superior (2 ani), după absolvirea căreia a devenit administrator de moșie. De ce am introdus aceste rânduri? Pentru că îmi povestea că sala de mese a școlii era *pavoază* cu aproape toate recomandările pe care le aflăm în acest capitol din *Hristoitia* lui Pann: să folosești furculița și cuțitul, să tai pâinea și carnea din farfurie cu cuțitul, să nu stai cu coatele pe masă, să nu bagi prea mult în gură, să nu vorbești cu gura plină, sarea și piperul se iau cu vârful cuțitului, să nu plescăi, să nu arunci pe jos oasele sau sâmburii de măslină etc. Acestea toate era necesar să fie învățate în forma aceasta, având în vedere proveniența pauperă a școlarilor și nivelul lor scăzut de educație la venirea în școală. Ca să ne dăm seama de eficiența învățaturii și educației primite, un fapt divers: la absolvire, nu numai că știau cum să se poarte la masă, dar erau și buni *causeurs en français!*

Anton Pann dedică ultimul capitol IX sau (I), temei *Cum să cuvine a să purta cu prietenii*³⁰, începând cu ideea necesității prieteniei și a dificultății încheierii ei, „ținând seama de faptul că oamenii au firi deosebite”. El face și un scurt *remember* al celor care, de-a lungul vremii, s-au pronunțat pentru prietenie, în acest context fiind amintit „Socrat, ritorul cel mare”, Temeste, Solomon, Sirah și Sfânta Scriptură. Prin aceasta el dorea să ofere acea „luminare” care să ducă la „deșteptarea” semenilor săi pentru a-i apropia cât mai mult de învățăturile „cele mai înțelepte”³¹ în ceea ce privește stabilirea unor relații de prietenie: de la alegerea prietenilor, la condițiile menținerii prieteniei, verificarea (încercarea) în timp, sub multe aspecte ale celor care îți sunt prieteni și a actelor lor de prietenie, până la renunțarea la aceia care se dovedesc a nu-ți fi prieteni adevărați „buni și cu credință”.

Dacă *Hristoitia* poate fi catalogată cu ușurință un autentic abecedar moral, unde sunt înșirate recomandări și îndemnuri – fie permissive, fie restrictive –, *Povestea vorbii*, poate fi calificată ca un adevărat tratat de morală, întrucât aici aspectele de viață morală sunt re-puse și prezentate la un nivel superior: sensurile sunt mai profunde, tâlcul mai adânc, prin proverbe, zicători, povestiri, istorioare, ele căpătă un suport argumentativ: de ce trebuie să faci sau să nu faci așa³². Pentru astfel de motive opinez că în raport cu

³⁰ *Ibidem*, pp. 152–167.

³¹ *Ibidem*, p. 153.

³² Ca de pildă în *Despre pedanți și copilăroși*, doi precupeți tineri, tovarăși de drum, poposesc la un bătrân dispus să-i găzduiască. Vrând să afle părerea unuia despre celălalt, bătrânul vorbește cu ei pe rând și află părerea proastă a fiecăruia despre celălalt: unul îl numea pe celălalt bou, iar acesta, la rândul-i, îl numea pe celălalt măgar. Cerând ei ceva de mâncare, bătrânul le-a adus o

Hristoitiia-abecedar, care doar enunță cerința morală, *Povestea vorbii* este tratat de morală, pentru că o justifică și îi argumentează necesitatea. Aprecierea lui Alecsandri că „din toate operele sale, cea mai importantă este *Povestea vorbei*, la care el a trebuit să consacre mai mulți ani de lucrare; căci pe lângă proverburile a adăugat multe anecdote populare, scrise în versuri care se leagă strâns între ele”, vine să confirme evaluarea mea³³.

Dacă studiem cu multă atenție fiecare temă, care vizează o trăsătură morală, ca pe o unitate de tipologie morală, constatăm că proverbele (și „șirurile lungi de zicale”) aflate în fruntea ei reprezintă teza ce trebuie argumentată, iar „povestea vorbii”, care urmează proverbelor, constituie argumentul doveditor. Paul Cornea merge mai departe, susținând că proverbele lui Anton Pann, scoase dintr-o observare morală îndelung exersată, „reprezintă esență concentrată, iar *Povestea vorbii* [este] o veritabilă enciclopedie de morală socială...”³⁴. Achieșez la idee în măsura în care aici este etalată galeria extrem de diversă a caracterelor cu năravuri rele, pe care Pann le aduce în prim-planul scenei socio-morale: vagabonzi, golani, haimanale, crai, șarlatani, oameni fără căpătâi, feciori de bani gata, ștregari desfrânați, leneși, hoți, zurbagii prin mahalale, cheltuitori ai moștenirilor rămase de la părinți și multe, multe altele. La acestea se adaugă tipurile umane cu păcate mai grele, care populează iadul, dar care cândva au trăit o viață pământească, pe aceeași scenă: ucigași, bețivi, ticăloși, mincinoși, desfrânați, tâlhari, muieri adulterine, muieri care își omoară pruncii, muieri care fac vrăji, popi eretici, dascăli, grămățici, negustori necinstiți față de clienții lor, bogați care nu au făcut danii săracilor, conducători tirani³⁵. În evaluarea sa, George Călinescu scria ritos că „Povestea vorbii este o comedie a cuvintelor pure și în același timp o comedie umană integrală făcută din observații impersonale, stereotipe, cunoscute dinainte, surprinzătoare în totala lor lipsă de inedit, în rigiditatea lor chinezească, persiflatoare, de înțelepciune milenară”³⁶ (subl. mea – C.S.). Nu știu dacă această sintagmă a divinului critic: „o comedie umană integrală” este un rezultat al trimeriei la Balzac cu a sa *La comedie humaine*, în care acesta încerca să prezinte istoria completă a moravurilor timpului său, tipizând personajele în așa fel încât făcea din ele încarnarea unei idei sau expresia unui mediu distinct (aspect întâlnit și la Pann). Cred însă că cele mai mari apropieri se pot face cu *Divina Comedie* a lui Dante Alighieri, pentru că și Pann descrie atât colcăiala păcătoșilor în Infern și Purgatoriu, cât și, mai apoi, ridicarea în Paradisul oferit de viața plină de un farmec aparte al mahalalei bucureștene. Cu atât mai mult cu cât dramatismul realității locului de care aminteam este redat de Pann în maniera lui Dante, într-un limbaj bazat pe percepția vizuală și imediată a faptelor proiectate în lumea de dincolo prin prisma răului și binelui lumii terestre. În

copaie cu paie și una cu tărățe. Văzându-i nedumeriți, le-a zis că le-a adus ce mănâncă cele două animale. Aceștia au înțeles greșeala făcută, s-au înroșit și au reținut „morală” din învățătura bătrânului (Anton Pann, *Povestea vorbii*, în *Scieri literare*, vol. II, ed. cit., pp. 15–17).

³³ Vasile Alecsandri, „Cântece de stea și *Povestea vorbei* de Anton Pann”, în *Muntele de Foc*, București–Chișinău, Editura Litera Internațional, 1996, p. 322.

³⁴ Paul Cornea, *Prefață*, p. LXV-LXVI.

³⁵ Anton Pann, *Versuri sau Cîntece de stea*, „Cântarea 20”, în *Scieri literare*, vol. I, pp. 16–18.

³⁶ George Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, ediția a II-a, București, Editura Minerva, 1982, p. 228.

poftida acestei Apocalipse, zugrăvită atât în *Cântece de stea*, cât, mai ales, în *Povestea vorbii*, el manifestă un optimism robust, căci are încredere că față de toți acești „marțafoi porniți spre rele” legea a fost și este necruțătoare.

Există opinii care susțin că în *Povestea vorbii* Anton Pann problematizează filosofic, cu detașare și seninătate resemnată, dar și cu angajare prudentă, despre meandrele existenței omenești, „chintesențiind astfel înțelepciunea milenarei umanității răsăritene, orientale”. Și cum înțelepciunea a fost asociată din vechime cu filosofia, acest ultim termen care o și conține în sine și s-a definit multă vreme și chiar și astăzi ca „iubire de înțelepciune”, unii au vorbit explicit de filosofia lui Pann. De pildă, Vasile Alecsandri, nota cu referire chiar la *Povestea vorbii* că cele „Trei volumuri (în care apăruse această lucrare a lui Pann – n.n. C.S.) formează acea minunată colecție, ce se poate cu drept cuvânt numi Filosofia poporului român”. Și mai departe, dacă răsfoim aceste trei volume ale lui Pann „și de vom alege ce-i mai caracteristic în fiecare șir de proverburile, vom compune o *comoară de cugetări*, care ne fac mândri de profunda cumiinție a neamului românesc [...]”³⁷ (subl. mea – C.S.). Tudor Vianu consideră și el că Pann continuă „linia filosofilor populari ai antichității, rămași multă vreme ca un tip viu în Orient, în întinsa arie a Bizanțului”, parcă rezumându-l pe Alecsandri, care sublinia că „asemene oameni sunt cronici în picioare, ei cunosc pe de rost Alexandria și Arghir, cunosc sute de povești populare pline de minciuni frumoase și mii de anecdote asupra țiganilor, asupra evreilor, asupra nemților, asupra rușilor, asupra sârbilor, asupra ungarilor, asupra turcilor, asupra grecilor, într-un cuvânt, asupra tuturor neamurilor străine cu care a avut a face românul”³⁸. Și Paul Cornea îi atribuie o filosofie, e adevărat, extrem de eclectică prin diversitatea izvoarelor ei. El reține că „Filosofia lui Pann reflectă această situație specifică (în care se afla Muntenia în vremea anilor 1825–1850 – n.n. C.S.): ea nu cultivă austeritatea, dar nici nu încurajează desfrânarea, ea nu se hrănește cu iluzii, dar nici nu interzice nădejdea într-o răsplătire a dreptilor; e filosofia unei umanități mijlocii, a cărei etică se trage din experiență și al cărei criteriu e bunul simț; ea reprezintă o societate încă nediferențiată profund, unde capitalismul de-abia își începe, prin lacrimi și sudoare, marșul triumfal, iar Orientul, deși se cramponează și rezistă tenace în locurile mai umbrite, cedează totuși terenul”³⁹. Iar în rezumat, Paul Cornea enumeră toate trăsăturile acestei filosofii panniene astfel: „robustețe morală, optimism, veselie, ironie față de cei mari și puternici, bun-simț, cumiințenie, stăpânire de sine, spirit practic, iată ce trăsături ale concepției despre lume și viață găsim în scrierile lui Anton Pann”⁴⁰.

În opinia mea, a-i atribui în mod explicit o filosofie lui Anton Pann este o exagerare. El nu cugetă filosofic, la modul propriu, ci el adună ideile ca furnica, dar nu le prelucrează, transformându-le profund, ca albina, nici nu le scoate din el ca păianjenul firul său, ci doar le „poezește” și le cântă, ca greierele. Cu referire la el, filosofia poate semnifica doar o privire generală asupra a ceva, cam în genul în care astăzi, abuzându-se de termenul *filosofie*, acesta apare în multe sintagme de felul: filosofia mineritului, filosofia

³⁷ Vasile Alecsandri, *op. cit.*, pp. 322–323.

³⁸ Vasile Alecsandri, *op. cit.*, p. 323.

³⁹ Paul Cornea, *Prefață*, pp. XLV–XLVI.

⁴⁰ *Ibidem*, p. LIV.

monetar-bancară, filosofia bugetară, filosofia fotbalului, și chiar... filosofia sexului și alte asemenea. După cum am precizat la începutul acestui studiu, Anton Pann, fiind privat de o instrucție și educație sistematică nu era „procopsit în știință”, ci „Netrecut prin școală, ca și un lemn iar/ Tăiat cu toporul, nedus la tâmplar” era cu multe „neciopliri, ca atunci când lași un lucru neterminat”. De aceea, el a rămas și s-a manifestat toată viața cu o naturalețe spontană, „nealterată”, nesofisticată de idealuri livrești și de ambiții și veleități intelectuale, fapt ce justifică aserțiunea mea că el este departe de problematica filosofică (doar sporadic găsim nume de filosofi sau idei de-ale lor în scrierile lui).

În ceea ce privește presupusa lui filosofie, chiar dacă am admite-o, ea se rezumă la truisme, la ceea ce în retorică poartă numele de *topoi* sau locuri ale argumentelor, cum sunt: – Lumea este amăgitoare și înșelătoare; – Toți oamenii mor la fel: „Mor întocmai ca tot omul/ Și bogatul ca și robul/ Că moartea nu va să știe/ De averi, de bogăție”; – Nimeni nu ia nimic cu el pe lumea cealaltă, ci toată bogăția rămâne altora; – Dacă cineva vrea să rămână în amintirea celorlalți, să facă fapte demne de un om cu cinste, altfel „își dă firea omenească pe firea dobitocească”; – Deșertăciunile vieții sunt: averea, bogăția, mărirea, ambiția, istețimea, iar ele, și mai ales goana de a le spori, îți amărăsc viața și îți grăbesc sfârșitul; – Bucuriile vieții sunt: pacea, liniștea, viața în belșug, „dulcea iubire”, „cântece desfătătoare”, „jocuri și glume mângâietoare” etc.

Idei de genul celor de mai sus întâlnim în poeziile lui Anton Pann. Singura lui legătură cu puțină și palida filosofie, apropiată la modul spontan și empiric, o decelăm în aplecarea lui către aspecte ale moralei practice, care au tangență cu o disciplină filosofică – morala (etica), care multă vreme și chiar și astăzi a existat în perimetrul filosofiei, fiind patronată de aceasta ca rațiunea ei practică.

Din această perspectivă, am extras din *Povestea vorbii* acele teze ale lui Pann care conving că, într-adevăr, el a fost preocupat de a oferi învățătură morală de „înălțare în treaptă a omului” și de prevenire și de îndreptare a năravurilor lui rele. Printre acestea se află și cele *despre învățătură*, cum ar fi: – aceea care îndeamnă la frecventarea învățaților, pentru că de la ei poți învăța multe; – aceea care îndeamnă la frecventarea școlii, pentru că „Școala face pe omul om, ca și altoiul pe pom”; adică, așa cum altoirea, dintr-un pom sălbatic face un pom bun, roditor, tot astfel școala adaugă multe învățături celui care o urmează, făcând dintr-un neștiutor un om înțelept; Cunoașterea este infinită pentru că „nimeni nu poate să zică: acum le știu pe toate”; – Omul învață din greșelile altora, dar îndeosebi din ale lui, de aceea, fiecare trebuie să experimenteze mult, după părerea lui Pann: „Mult trăiești, multe pătimești; multe greșești, multe-nveți”⁴¹; – Lumea este o școală, iar timpul („vremea”) este profesor, pentru că numai în timp și cu timpul dobândești cunoaștere și educație.

Dar, pentru desăvârșirea omului și buna lui purtare, cunoașterea nu e de ajuns, ci ea trebuie însoțită și completată cu morala. După „filosofia noastră care are osebuit metod” îi spune filosoful Împăratului, arătându-i pașii care trebuie făcuți în activitatea de învățare și educare a fiului său: „Dar la o filosofie cititul nu e d-ajuns./ Am să-i predau și moralul când l-oi pune la citit./ Și întâi materialul adunăm pentru vorbit”⁴². Căci din felul cum era

⁴¹ Anton Pann, *Povestea vorbii*, în *Scrieri literare*, vol. II, ed. cit., p. 141.

⁴² Anton Pann, „Despre învățătură” și „Despre învățătură iarăși”, în *Povestea vorbii*, în *Scrieri literare*, vol. II, pp. 141–153.

receptat în comunitate, filosoful se vădea omul cu duhul cel mai înalt, știutor a toate. De aceea, se și credea că, după modelul său el poate să facă din orice om unul desăvârșit.

Un alt calup de idei din *Povestea vorbii* este *despre virtute sau fapta bună*. Virtuos este acela care face bine tuturor și în toate situațiile, și nu selectiv, așa cum se întâmplă de obicei, „numai la cine îți place”. Deși își doresc binele, oamenii se întâlnesc mai des cu răul, căci spune Pann: „omul la rău aleargă cu armăsarul și la bine merge cu carul”. Omul nu se învoiește niciodată cu triumful răului. Și cu toate acestea răul este mai des, deoarece e mai ușor de făcut. „Răul lesne îl face omul, dar binele anevoe”, remarcă Pann.

Deși nu a știut că se află în perimetrul axiologiei etice, Pann a intuit corect că în conflictul valoric dintre cele patru valori esențiale pentru fiecare individ, dar chiar și pentru omenire – Bogăție, Desfătare, Sănătate, Virtute –, rolul de prim ordin și de prim rang îl are, fără echivoc, Virtutea. Căci, argumentează el, dacă Bogăția își revendică exclusivitatea în ceea ce privește faptul „Că nemărginitul bine numai ea în lume este/ Pentru că e dătătoare de orșice fericire”, și Desfătarea că „Fericirea omenirii nu stă în multă avere/ Ci în ceea ce desmiardă sufletele în plăcere”, iar Sănătatea că de n-ar fi ea în oameni, ar fi cu neputință și de nici un folos Bogăția și de nicio trebuință Desfătarea, Virtutea își dezvăluie și ea menirea: de a face pe om om; de a-i asigura liniștea și seninătatea; de a fi „cârma conștiinții”; de a fi pavăză împotriva răului; de a fi baza legii; de a arăta calea spre fericire („eu sunt povață în lume către drumul fericirii”, spune despre sine Virtutea). Între cele patru valori, arată Pann, Virtutea este aceea care le potențează pe celelalte trei, căci fără ea, ele ar fi în sine, fără impact în viața oamenilor și ca urmare ar fi defăimate ca neputincioase. Acest rol de stimulare a celorlalte valori a determinat obștea să hotărască că „darul și cununa și titlul de întâietate” se cuvine Virtuții. Dar iată cum încheie Pann pledoaria sa în favoarea Virtuții: „Nimic dară pe omul nu-l poate-nălța în treaptă/ Decât singură Virtutea, prin alegerea cea dreaptă;/ Că ea de comunitate se sacrifică în lume./ Ea și după moarte lasă memorabilul său nume./ Ferice d-aceia care știe să o-mbrățișeze./ Și va putea după dânsa pașii să și-i îndrepteze./ Că este ca diamantul, care și în gunoi de cade./ Tot îi zice piatră scumpă și prețu-i deloc nu scade”⁴³.

Din inventarul de teze avansate de Pann ca dezirabile pentru formarea omului ca ființă morală responsabilă și respectată în comunitate, datorită purtării sale cuviincioase, mai amintim pe cea privind *înțelepciunea*, necesară pentru înțelegerea lumii din jur. El afirmă că înțelepciunea se dobândește pe parcursul vieții, pentru că atunci când ești tânăr nu ai minte, nu ai experiență de viață; abia spre bătrânețe o dobândești și odată cu ea „moralul și virtutea”. Căci să nu iei drept bun în viață decât ceea ce poți tu să experimentezi prin propria ta viață, experiențele celorlalți putând să fie înșelătoare și nepotrivite ție. Amintim, de asemenea, părerea lui despre *fragilitatea ființei umane*, în sensul că deși pare puternic, din vreme ce întreaga creație i se supune, în realitate este plâpând ca oul, putând fi „spart” oricând sau ca floarea, care se veștejește la umbră și se pârlăște și se arde la soare. Pentru ilustrarea ideii dă un exemplu: când e tânăr bărbatul este credul și ca urmare „lesne se-nșală”, mai ales în amor, aici existând pericolul de a

⁴³ Anton Pann, „Despre virtute (faptă bună)”, în Anton Pann, *Povestea vorbii*, în *Scrieri literare*, vol. II, pp. 156–158.

muri de deznădejde că nu poate ajunge la femeia dorită, că nu poate să-și împlinească dragostea sau de grijă că nu poate să-și păzească dragostea.

În afara acestor teme care vizează partea luminoasă a vieții – învățătură, morală, înțelepciune, virtute, hărnicie – există în *Povestea vorbii*, majoritar, temele care descriu și decriptează (cu ajutorul povestioarelor, basnelor, zicătorilor, ghicitorilor etc.) partea întunecată a existenței și, mai precis spus, a condiției umane, adică „năravurile rele” și „vițiurile sau faptele rele”: lăcomia, lauda deșăntată, prostia, negliobia și nerozia, lipsa de loialitate și de fidelitate, zgârcenia, lenea, hoția, beția, minciuna, ipocrizia, fățarnicia, viclenia, obrăznicia, nerușinarea, vrăjmășia, ura, mânia, dezbinarea, frica etc.

Această parte întunecată a vieții este reluată de Pann și accentuată în *O șezătoare la țară sau călătoria lui Moș Albu*, scriere pe care într-adevăr o axează pe latura tragică a existenței, fiind prezentate grozăvii: tragedii involuntare, incesturi involuntare, morți neașteptate, neînțelegeri absurde și multe alte asemenea. Toate se petrec în absența moralului: „De moral și de virtute nu vreau să auz de loc/ Alergam la dezmiardare, iubeam să cânt și să joc”⁴⁴, dar în prezența superstițiilor și a prejudecăților. Dacă pe primele le găsește absolut necesare și benefice pentru educația copiilor, pe ultimele le consideră pericole și nu numai pentru ei, dar chiar și pentru mersul comunității. De aici, îndemnul lui către părinți de a-și crește copii „întru buna cuviință”, insuflându-le moralul și frica lui Dumnezeu, dar fără fanatism religios și superstiții. Ba, mai mult, educația să fie centrată pe învățarea științelor și a limbilor străine, iar cunoștințele căpătate să fie legate de practică: „Așa când veni în vârstă fiul său de șapte ani./ Luă și-l duse-ntr-o țară, depuind sumă de bani./ Ca acolo-n școli înalte vreme mai multă șezând./ Să învețe limbi streine și științele de rând. ... Deci după ce veni-n vârstă o dorință l-a coprins/ Să facă călătorie pe acest pământ întins./ Ca să mai vază prin lume țări, orașe și cetăți./ Să se primble prin muzeuri, să mai vază rarități./ A-și îmbogăți știința, practica a-și desvolta./ Într-acele ce în școală în lecții le asculta./ Știind că chiar să învețe cineva-n Academii/ Când va intra-n școala lumii îi lipsesc să știe mii.”⁴⁵

Anton Pann e de părere că moralul nu este înnăscut, din vreme ce „copilul nu are minte să judece răul”, iar când apucă de „învață năravul, anevoie îl dezberi”. De aceea, morala se învață de mic, arătându-i-se copilului „ce e bine și ce este defăimat”, pentru ca, apoi, când va crește să știe cum să facă binele și să se ferească de desfrâu și păcat: „Să cunoască sfânta lege despre câte ne-a legat” în comunitatea în care trăiește. „Întru cunoștința legii învățați-vă de prunci/ Ca să păziți să deprindeți pe cele zece porunci”⁴⁶. De asemenea, copilul – fie fată, fie fecior – trebuie învățat să judece și să ia atitudine, nu numai despre faptele sale, ci și despre faptele altora. În acest context al formării discernământului moral și al însușirii criteriului valoric al faptelor, Pann recomandă ca tinerii, „Cu toată învățătura și știința ce-a trecut” (pe care au acumulat-o în școli) „să fie la minte deștepți și să țină seama de cele știute de bătrânii înțelepți”. De aceea, la șezătorile de la sat, tinerii îl chemau „... pe cel mai bătrân în sat/ El trăind a văzut multe și multe de cap

⁴⁴ Anton Pann, *O șezătoare la țară sau călătoria lui Moș Albu*, în *Scrieri literare*, vol. III, ed. cit., p. 154.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 57.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 68.

i-a dat/ Știe povești prea frumoase, cum și basne, ghicitori/ D-aceea îl și tot cheamă fetele la șezători⁴⁷. Tinerii trebuie sfătuiți să nu se ia după (să ia drept model pe) oricine: „după cei proști carii legea n-o păzesc”, după cei care „dobitocște trăiesc”⁴⁸. De astfel de oameni e bine să fugă și nicidecum să îi imite.

Trebuie remarcată ideea, care ține de morala familiei, care nu prinsese prea mult în acea perioadă, a egalității sexelor, atât în asigurarea educației („... un părinte e dator/ Totdauna să-și învețe pe fata sau pe fecior/ Iar de va urma-mprotivă acestor ce le zic eu/ Să știe că va da seamă-naintea lui Dumnezeu/ Și voi iarăși fii și fete, vă supuneți la părinți/ Urmați într-o ascultare și umblați ca niște sfinți”⁴⁹), cât și în căsătorie și familie. În condițiile în care era înstăpânită (înțelenită) și domina ideea că „bărbatul este cap muerii sale”, că „ea e o membră (un organ) a soțului său”, Anton Pann versifică dezinhibat și cu dezinvoltură pe tema egalității soților în familie, susținând că femeia nu e sluga bărbatului, nici acesta stăpânul ei. „... ea nu e a lor slugă proastă”, ci „e a lor amică”, preciza el, pronunțând (prin gura lui Popa al satului, participant la șezătoare) și soluția: soții să-și acorde respect reciproc, să acționeze ca o singură voință, „nici bărbatul ei să-i poruncească, nici ea la cuvântu-i să se-npotrivească”⁵⁰.

Aș mai reține câteva dintre ideile moralei pe care le găsim prezente la Anton Pann. Una dintre ele este cea a altruismului, preamărit de el în chip oportunist, la unii care l-au mulțumit. Dar iată despre ce este vorba: într-o dedicație către Părintele Veniamin, Anton Pann se destăinuie: „eu îmi apucaii drumul meu către București, gândindu-mă întru sinemi și zicând: «omul bun și al lui Dumnezeu, care este născut ca să facă bunătați în lume, el nu muncește ca să strângă și să grămădească sume mari, ci să silește să agonisească ca să facă bine altora și să-și folosească neamul și patria pe cât va putea»⁵¹. Deși o clamează, ideea de patrie și patriotism este viciată de același oportunism, din vreme ce crede că „Patria omului este acolo unde-i e bine”⁵².

Închei acest demers cu aprecierile poezilor Mihai Eminescu și Vasile Alecsandri despre Anton Pann, prin care îi fixează locul în cultura română: „S-au dus toți, s-au dus cu toate pe o cale nenturnată/ S-a dus Pann, finul Pepelei, cel isteț ca un proverb.” (Mihai Eminescu, *Epigonii*, 15 august 1870). La rândul său, Vasile Alecsandri, în *Cântece de stea și povestea vorbei de Anton Pann* (ianuarie, 1872) scria: „În Panteonul literar al României, imaginea lui Anton Pann poartă un sigil caracteristic și mult interesant! Ea ne apare cu înțelepciunea filosofică a strămoșilor pe frunte și cu râsul malițios al lui Pepelea pe buze.”

⁴⁷ *Ibidem*, p. 51.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 68.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 67.

⁵⁰ *Ibidem*, pp. 110, 112.

⁵¹ Radu Albala și I. Fischer, *Opera lui Anton Pann. Bibliografie*, în Anton Pann, *Scrieri literare*, vol. III, ed. cit., p. 297.

⁵² Anton Pann, *Povestea vorbii*, în *Scrieri literare*, vol. II, ed. cit., p. 361.